

Kodakondsus ja liberaaldemokraatlik heaoluriik

Demokraatia ehk rahvavõimu kandjaks on kodanik kui subjekt. Nagu eespool käsitletud, on alamate asendumine kodanikega üks tänapäevase riikluse sõlmpunkte. Kodakondsus väljendab inimese subjektsust ühiskonnas. Selle kaudu määratletakse õiguste ja kohustuste ulatus, samuti seos kindla riigiga. Ühelt poolt on kodakondsus ühtlustav ja liitev, luues aluse ühtekuuluvustundele ja võrdsusele seaduse ees. Samal ajal on see ka eksklusiivne ning väljaarvav nähtus, mis annab kodanikele erioigusi ja eristab neid „teistest”, väljajääjatest, kellele ühel või teisel põhjusel kodakondsust ei anta.

Kodakondsuse tekkimise põhikontekstid jagunevad USA ja Prantsuse revolutsiooniliste ning Saksa ja Inglise evolutsiooniliste mudelite vahel. Kuigi tiheda poliitilise ja kogukonnaseosega Prantsuse mudel on moodsa euroopaliku kodanikumõistmise keskmes, on sellel sõltuvalt eri arenguteedest riigiti erinevaid varjundeid (vt kokkuvõttev tabel allpool).

	Saksa	Inglismaa	USA	Prantsuse
Mõiste	+	-	+	+
Poliitiline sisu	-	+	+	+
Kultuuriline või kogukonna sidusus	+	-	-	+
Revolutsiooniline alus	-	-	+	+

Allikas: Gosewinkel 2001

Sisuliselt hõlmab kodakondsus osalisust kodanikuna (poliitilises, sotsiokultuurilises ja majanduslikus mõttes) ning kuuluvus- ja identiteeditunnet. Klassikaliseks on saanud Thomas H. Marshalli töö, milles ta käsitleb kodakondsuse arengut kolme keskse kodanikuõiguste valdkonna järkjärgulise väljakujunemisenä, nagu kokkuvõtlikult esitatud järgmises tabelis.

	Tsiviilne	Poliitiline	Sotsiaalne
Aluspõhimõte	Isiklik vabadus	Poliitiline subjektsus	Heaolu
Tüüpilised meetmed	Isiku- ja eraelu puutumatus, mõtte-, sõna-, usu- ja lepinguvabadus	Üldine hääleõigus, parlamendireform, rahvaesindajate töötasu	Tasuta haridus, pensionid, tervishoid, osadus kultuuripärandis

Tagavad institutsioonid	Kohtud	Parlament, kohalikud volikogud	Haridussüsteem, sotsiaalteenused
Kujunemisaeg Inglismaal	18. saj	19. saj	20. saj

Tabel. Marshalli kodakondsuse mõõtmel. Allikas: autori koostatud

Inimese moodsale subjektsusele paneb aluse isiklik vabadus ehk tsiviilne kodakondsus, mis loob eeldused poliitilise subjektsuse tekkeks. Viimase kättevõtmine tekitab omakorda vajaduse, et kodanikel oleks võimu teostamiseks piisav haridustase ning kultuuriline ja majanduslik subjektsus – teisisõnu, sotsiaalne kodakondsus. Marshalli käsitlus võib olla piiratud Inglismaa ajalooga ning sisulise rahvus- ja heaoluriigi eeldamisega, ent sellele vaatamata kuulub kodakondsuse sisuvaldkondade analüütiline eristamine kodakondsusuuringute kullafondi.

Rahvusriik põhineski algusest peale ka demokraatia ja inimõiguste ideaalidel. Rahvuslik ühtsus võimaldas muuta kodanikud seaduse ees võrdseiks ja nende õigusi laiendada. Valimisõigus laienes järk-järgult ning üha arvukamad ametikohad vajasisid demokraatlikku mandaati. Laienesid ka kodanike põhiõigused. Isikuvabadusest jõuti selleni, et valitsemise eesmärgiks on valitsejate teenimise asemel rahva huvid, mis tõi kaasa heaoluriigi laienemise.

Heaoluriik keskendub kodanike elujärje ja inimarengu edendamisele. Seejuures jäävad nii heaoluriigi eesmärgid kui nende valitsuse poolt tagamise realistlikkus sageli vaieldavaks. Põhjuseks on asjaolu, et üha ulatuslikumalt tagatavad demokraatia ja inimõigused võivad hakata õõnestama rahvusriiklikku ühtsustunnet, mistõttu inimesed ei ole nõus teiste heaks varasemas mahus isiklike huve ohverdama. Demokraatia ja inimõigused on üldised põhimõtted, mis peaksid olema tagatud inimese päritolust või kuuluvusest sõltumata. Järelikult eeldab inimõiguste ideoloogia laienemine ka rahvusriikluse kohanemist sellega.

Sidusamate territoriaalriikide teke uusajal teravdas vajadust ületada demokraatia väiksuse piirang. 18. sajandi lõpus kujundasid uue lahenduse ka suures riigis toimiva demokraatia jaoks USA esindusdemokraatliku põhikorra loojad (founding fathers), tasapisi levis see korraldus teistes riikidesse. Esindusdemokraatia uuenduslikkus seisnes selles, et kodanike otsene võim asendus kodanike valitud rahvasaadikute võimuga, tänu millele langes ära maaala suuruse piirang. Teiseks uuenduseks oli inimõiguste ja isiksuse autonoomia väärtustamine. Igapähe on isiklik vabadusruum, kuhu teistel ega riigil pole õigust sekkuda.

Samuti tulenevad kodanikuseisundist teatud õigused, näiteks koguneda, saada haridust, kohtulikku kaitset jmt.

Varaste esindusdemokraatiate valitsemiskorraldust iseloomustasid järgmised põhijooned:

- võim (suveräänsus) on rahva käes ja avaldub valitud esindajate kaudu;
- korrapärasel salajasel võistluslikul valimisel, konkureerivad poliitilised juhid või erakonnad ja enamushääletus moodustavad valitsejate vastutuse institutsionaalse aluse;
- riigivõim peaks olema umbisikuline, s.t õiguslikel alustel antud ja jagatud;
- põhiseaduse keskne roll tagab võrdsuse tsiviil- ja poliitiliste õiguste vormis, eeskätt selles, mis puudutab valimisõigust, sõna-, ühinemis- ja usuvabadust;
- riigi ja kodanikeühiskonna eristatus, mis võimaldab kodanikel elada oma elu hirmuta vägivalla, sobimatu käitumise ja soovimatu poliitilise sekkumise suhtes;
- võistlevad võimukeskused ja huvirühmad, kes kujundavad uusi poliitikavõimalusi.

Niisugune valitsemiskorraldus põhineb ulatuslikel kodanikuõigustel, samuti toimivad eraomand ja vabaturumajandus ning autonoomne ja elujõuline kodanikeühiskond. Samas poleks varane esindusdemokraatia meile sugugi kõiges tuttavlik. Toonane liberalism eeldas pigem, et esindatud on oma elu üle otsustavad vabad inimesed, kellel on kehvade otsuste järel midagi kaotada. See tähendas, et pigem oli tähtis perekonnapeade valimisõigus, kes siis esindasid ka oma majakondseid. Naistel, orjadel ja varanduseta inimestel valimisõigust ei olnud. Samuti polnud paljudel inimestel haridust, isegi kirjaoskust ega töökoorma kõrvalt aega poliitikaga kursis olemiseks.

Viimast poolttest sajandit iseloomustab esindusdemokraatia järkjärguline süvenemine valimisõiguse laienemise ja sotsiaalse kodakondsuse väljaarenemise teel. Võrreldes esindusdemokraatia kujunemisperioodiga 18.–19. sajandil nihkub parlamendikeskuse asemel esiplaanile võimude lahusus, tasakaal ja ohjeldamine. Valimisõiguse laienemist toetas orjuse kaotamine (esimesena Ühendkuningriigis 1819) ja naiste emantsipeerumine. Tõsi, meeste üldise valimisõiguseni jõuti märksa kiiremini, Esimeseks maailmasõjaks. Naiste valimisõiguse ulatuslik kehtestamine jääb valdavalt Teise maailmasõja ümbrusse (esimesena 1893 Uus-Meremaal, täiesti piiranguteta 1905 Soomes, Prantsusmaal 1945 ja Šveitsis 1971).

Seega räägime nüüdisajal pigem arenenud esindusdemokraatiast, mida iseloomustavad järgmised põhijooned:

- rahvasuveräänsus ja üldine valimisõigus, esinduslikul alusel võim (valitavad juhid, korrapärased valimised, erakondade konkurents jne),
- võimude lahususe, piiratuse ja tasakaalu ning üksikisiku õiguste tagamine põhiseadusega ja kohtusüsteem, mis pakub õiguste tõlgendamiseks professionaalse foorumi. Mittevastutavate võimukeskuste minimeerimine. Organiseerumisvormide osas eksperimentaalse hoiaku säilimine,
- demokraatlikel alustel rajanev kohalik ja keskne haldusteenuste pakkumine, mis lähtub kasutaja vajadustest. Avalike investeeringute prioriteet inimarengul, arenenud haridus- ja heaolusüsteem võimaldab kodanikel poliitikaga tegeleda,
- sõltumatu kodanikeühiskond, millesse riik sekkub minimaalselt,
- kodanike kaasatus erinevate valitsuse harude tegevusse valimiste kaudu ning laialdase osalusega kohalikes omavalitsustes, avalikes debattides ja kohtusüsteemis. Uute demokraatlike mehhanismide arendamine, et arendada teadlikku osalemist. Teabe kättesaadavus teadlike otsuste tegemiseks.

Modernset riiklust iseloomustab püüe kokku siduda kaks taotlust: rahva huvide kajastamine ja tõhus valitsemine. Rahva huvide ärakuulamine ning arvestamine toovad üldjuhul kaasa paremini läbi kaalutud lahendused ning laiendavad riigivõimu toetuspinda. Tõhus valitsemine nõuab aga süsteemsust ja kiirust, mis võib vastuollu minna rahva kirjude ja järjekindlusete soovidega. Iga neid taotlusi lõimiv lahendus püüab vastata oma aja väljakutsetele, ent toob kaasa uusi vaidlusi. Sellest hoolimata arvestas modernne riik demokraatia ja inimõigustega. Valimisõigus ja teised kodanike põhiõigused laienesid järk-järgult, mis tõi kaasa heaoluriigi väljakujunemise Lääne-Euroopas 20. sajandi keskpaiku.

Sotsiaalne kodakondsus laienes seoses üldise koolikohustuse kujunemisega (põhiliselt 19. sajandil) ning heaolukorralduse avardamisega (ennekõike Teise maailmasõja järel). Nüüdne esindusdemokraatia on mõnes mõttes naasnud kodanike otseosaluse põhimõtete juurde, püüdes mitmekesiseid huvirühmi kaasata poliitikate kujundamisse. Kodanikeühiskond pole enam pelgalt avalikust võimust eristunud autonoomne ühiselu sfäär, vaid riigivõimu partner. Riik kasutab vabaihendusi ja kodanike aktiivsust selleks, et arendada oma poliitikaid ning muuta valitsemist kajastavamaks (responsive policy). Kodanikud omalt poolt ei esine riigi tegevuse oponentidena, vaid partneritena, kes tarbivad ja ühtlasi ka kujundavad poliitikaid.